

S. Adelgundis Jaegerschmid OSB*

RAZGOVORI S EDMUNDOM HUSSERLOM 1931—1938.

Posljednjih godina života Edmunda Husserla,** kad su se već pokazivali prvi znakovi nacionalsocijalističke tragedije, bilježila sam dnevnički na papirima, odmah nakon svakog susreta, naše razgovore u Freiburgu. To sam činila čak i u tramvaju kad sam se vraćala u samostan sv. Liobe u Günterstalu. Kao stara povjesničarka shvatila sam ozbiljno da sam samo ja bila jedina osobna veza i »trahitor« onoga što mi je Husserl u dubokom ljudskom povjerenju priopćio iz svog osobnog unutrašnjeg života. Njegove sam riječi htjela sačuvati za novo vrijeme.

U rujnu 1938., pet mjeseci poslije Husserlove smrti, njegova je udovica gđa Malwina uputila k meni belgijskog franjevca o. H. L. van Breda (osnivač Husserlova arhiva u Louvainu) da zatraži od mene podatke za svoju disertaciju o Husserlu kao čovjeku i osobi. S obzirom na tadašnje teško političko stanje koje je prijetilo svijetu, pater van Breda kategorički me prisilio da još iste noći svoja sjećanja strojopisom stavim na papir. Ta su sjećanja historijski dokument, mali izvor, bez literarne predradbe, i ne žele biti ništa drugo.

* S. Adelgundis Jaegerschmid OSB, Husserlova učenica i dr. filozofije, poklonila je 3. V. 1977. o. Miljenku Beliću SJ fotokopiju ovih *Razgovora s Husserlom* i dala dopuštenje da se prevedu i tiskaju na hrvatskom. Ove ih je godine u prva dva broja objavio i *Stimmen der Zeit* (»Gespräche mit Edmund Husserl 1931—1936«, 1/1981, str. 48—58; »Die letzten Jahre Edmund Husserls 1936—1938«, 2/1981, str. 129—138).

** Edmund Husserl (1859—1938): 1887. privatni docent u Hallu, 1901. profesor u Göttingenu, 1916. u Freiburgu, 1928. umirovljen. God. 1933. oduzeta mu je zbog njegova židovskog porijekla titula profesora. (Od 1886. pripadao je evangeličko-luteranskoj konfesiji.) Kao osnivač fenomenološke metode Husserl je imao izvanredno jak utjecaj na filozofsku misao našeg stoljeća (M. Scheler, N. Hartmann, M. Heidegger, M. Merleau-Ponty i dr.). Glavna su mu djela: *Logische Untersuchungen*, 3 sv. (1900/1), *Ideen zu einer reinen Phänomenologie* (1913).

Posjet predvečer, gotovo dva sata. On je govorio o našem boravku u St. Märgenu (Schwarzwald) u veljači 1920. Onda je pričao o svojem bolesnom unučetu. »A sad pričajte Vi o vječnim ili zemaljskim doživljajima u (samostanu) sv. Liobe!«

Pokušala sam ga vrlo brzo navesti da on vodi razgovor. Učitelj govori, učenica sluša. Katkad iznosim prigovor i time ga silim da iznese svoj stav i tumačenja teških pitanja i problema.

»Monaški život, i uopće kršćanski religiozni život, kreće se uvijek kao na oštrici noža. Lako pada, ali uvijek se nanovo diže. Ima svoju svrhu: vidi svijet u Bogu, ne negira svijet. To krije, dakako, opasnost da pri tom previše zavolimo svijet, ili da djela ljubavi kao i pobožnost postavimo u vječitu aktivnost.«

On zatim govori o indijskim religijama. Toplo mi preporučuje knjigu Romaina Rollanda o Gandhiju, koju je on upravo čitao. »Indijska religija ima — suprotno kršćanstvu — nirvanu, koja poriče svijet. Svaka aktivnost izaziva pasivnosti i time se izlaže pogibelji da stagnira. Svaka pasivnost — a prva od svih mir u Bogu — opet nosi u sebi težnju za aktivnošću: djela ljubavi.«

Ja: »Točno kao što i Toma kaže.«

On: »Da, tako će reći svi velikani zemlje. Svaka odluka već je aktivnost volje. A sve stečeno kao rezultat aktivnosti, donosi pasivnost i time pogibelj. Treba, dakle, uvijek sve ono stečeno opet aktivirati.«

Govorimo o religioznom životu i pozivu na redovnički život.

Ja: »Da netko mogne živjeti religioznim životom, mora biti pozvan.«

On: »Bolje: biti *zvan*. To je čista milost. U tu sferu ja nemam pristupa premda sam od mladosti uvijek spadao među one koji najrevnije traže Boga. *Prava* znanost je iskrena i čista; ona ima prednost stvarne skromnosti, a ujedno ipak posjeduje i sposobnost za kritiku i rasuđivanje. Današnji svijet više ne poznaje pravu znanost; ona je upala u preusku specijaliziranost. U naše vrijeme to je bilo drukčije. Predavaonica nam je bila crkva, a profesori su bili propovjednici.«

Ja sam mu pripovijedala kako smo mi u svojoj mladosti na sveučilištu tražili nepatvorenu znanost, onkraj ispitâ i kruha, i služili smo joj u čistom oduševljenju. Ipak takvih, koji su imali u vidu nešto više nego što su ispiti, bilo je uvijek samo vrlo malo. Tada sam završila ovako:

»I mi smo nekoć gorjeli za znanost. No, što Vi mislite, kako bi znanost mogla spasiti i povesti naš svijet naviše? Njome se ipak bavi samo malen broj ljudi.«

On: »Nepatvorena znanost čovjeka čini nesebičnim i dobrim. I potpuno materijalistički i naturalistički učenjaci (prirodoznanstvenici) danas mogu založiti svoj život za svoju znanost, i matematičari, kod kojih ipak nema nikakve ispovijesti. Tu imamo znanost koja je dobra premda ne vodi k vjeri. A s druge strane, ipak je nemoguće tvrditi da znanost, koja konačno vodi k religiji i Bogu, nije autentična znanost. Pedagogika u svakom obliku (ne samo u školi) mora rezultate autentične znanosti voditi dalje i presaditi ih u praksu, da se time svijet obnavlja. To morate činiti Vi, sestro Adelgundis; potreba ljudskih duša je velika. Ono najbolje bit će uvijek ljubav — nepatvorena, praktična ljubav prema bli-

žnjemu, koja svoj temelj ima u Božjoj ljubavi. Takvu ljubav ne nalazimo uvijek u vjerama. Religija se često kompromitira jer ti religiozni ljudi uopće nisu u svojoj unutrašnjosti religiozni. Kako je često to samo privid, kako često konvencija i praznovjerje!»

Ja: »To zadnje dolazi gotovo uvijek od neobrazovanosti, od neškolanog razuma.«

On: »Da, razum, kao i sve drugo, dobar je i zao ujedno, a i znanost isto tako.«

Ja: »Ne, tek su ljudi u razum unijeli zlo i ponizili ga. Po sebi on nije zao, nego dobar.«

Husserl se opet vraća na znanost.

On: »Nepatvorena znanost mora biti univerzalna znanost koja obuhvaća totalitet svih evidencija na temelju autonomije, u koji je uključena i religija. U toj sferi ima i kršćanstvo svoje mjesto. Najposlije dolazimo iz te univerzalne znanosti, kako ju je izradila fenomenologija, do teleološkog razvoja koji, konačno, vodi do Boga, do Apsolutnog.«

Na moje pitanje, da li on doista vjeruje u Apsolutno (prije je on to nijekao), primijetio je:

»To su relativnosti, i mi moramo imati hrabrosti relativnostima pogledati u oči. I one mogu biti evidencije; na primjer, kod primitivnih naroda logika ima sasvim drukčije evidencije nego kod nas. Napokon mi se možemo tako skučiti i to razumjeti; u to se možemo uživjeti. Tako ja u svijesti doživljam bol nekog drugog, a da je ne iskusim na vlastitom tijelu. Fenomenologija kao znanost je tu za one koji nemaju pristupa k vjeri kao Vi. Što će učiniti oni mnogi, koji se s religijom susretu tek kasnije u životu? Oni više ne nalaze osobni odnos prema njoj.«

Mene je zanimala tematika liturgije i fenomenologije, jer je liturgija *opus operatum* i može se u neku ruku prikazati kao fenomenološka redukcija. Husserl nije u stanju dati odgovor; za njega je religiozna stvarnost zamisliva samo kroz individue i kroz daljnje doživljavanje po njihovoj svetosti. On donekle pozna Tereziju Avilsku, koju je ponešto studirao kad je Edith Stein* na temelju Terezijinih spisa prešla u Katoličku crkvu. Husserl shvaća Tomu i mistike kao izražaj i odsjev religije uvijek kao subjektivno očitovanje religioznog života. Na moj prigovor, da upravo liturgija u svojoj objektivnosti (sakramenti) dolazi u susret fenomenologiji, Husserl odgovara:

»Najpogibelnija je zabluda vjerovati da se subjektivne zablude mogu najbolje nadvladati objektivnom istinom. Ne, jedino grubo subjektivizam može nadvladati subjektivizam time što ga uzimamo sasvim ozbiljno i sami sebe o tom ne zavaravamo.«

Zatim Husserl govori o Karlu Barthu i pokazuje mi jedan broj časopisa »Zwischen den Zeiten«. Onda govorimo o Dietrichu von Hildebrandu i o Edith Stein — njihov životni put Husserla posebno dira.

On: »Možemo se osobno i dalje dobro slagati, premda nam se nazori na svijet razilaze. Kao što je to i Edith dokazala nakon svoje konverzije. Hildebrand se, naprotiv, nakon svoje konverzije povukao. Prilično velik

* Filozofkinja Edith Stein (rođena 1891, 1922. katolkinja, 1933. karmelićanka, 1942. ubijena u Auschwitzu) bila je Husserlova učenica i povremena asistentica.

broj mojih učenika, začudo, odlučio se radikalno za religiju, i to jedni su bili ili postali duboko religiozni evangelički kršćani, a drugi su konvertirali u Katoličku crkvu. U njihovu odnosu prema meni nije se time ništa promijenilo; taj je odnos i dalje nošen međusobnim povjerenjem. Osim toga, ja sam uvijek na raspolaganju da se izbori istina. Uvijek sam spreman uvidjeti svoje zablude i tako se predati.«

Pri svršetku toga razgovora reče on toпло:

»Ostanite uvijek takvi, *semper idem, semper idem*, da Vam budem morao zavidjeti — čujete: da Vam budem morao zavidjeti — da uvijek tako posjedujete mir.«

Kad smo izlazili, govorili smo o Starom i Novom zavjetu. On je pokazao na svoj pisaci stol na kojem je bila Biblija, i rekao:

»Tko može shvatiti Stari zavjet? Danas su moji ljubimci proroci Jeremija i Izaija. Dok sam bio mlad, nisam uopće ni želio razumjeti Stari zavjet. Izgledao mi je tako besmislen. No, u stvari, on je ipak drukčiji, zar ne?«

5. XII. 1933.

Husserl: »Martyrium — to je princip Crkve. Po mome mišljenju to je još ono njezino jedino, o čemu ona mora uvijek nanovo razmišljati. Ima li ona danas još narod za sobom da bi ga mogla voditi u jedan novi 'Kulturkampf'? Ili se više ne usuđuje preuzeti na sebe teret takve borbe? Nije li možda trebalo da Crkva, kao bolje, odabere veće od dva zla i ne sklopi konkordat s Njemačkom? — Također i za znanost martyrium će postati jedini prohodan put spasenja. Vama je, sestro Adelgundis, bilo lako, došli ste u školu k dobrom Finkeu, bez muke ste naučili dobru metodu, mogli ste raditi — a to je mogao svatko tko je imao malo soli u glavi. Ali današnji mladi! — Samo heroji duha, radikalni ljudi, mogu možda još jedanput spasiti znanost. Crkva je ono racionalno uvijek zastupala sintezom uma i vjere. Ali previše je ljudi bilo samo izvanjski religiozno; oni su, istina, smatrali da su u nutrini izgrađeni i da čvrsto stoje u svojoj katoličkoj vjeri, no danas su se iznevjerili! Isto tako ni znanost nije više bila ljudima stvar njihove unutrašnjosti; inače je oni sada ne bi tako laka srca odbacili! I u znanosti će biti mučenika. Jer, ako se danas netko želi založiti za čistu znanost i probiti se, mora biti heroj i imati hrabrosti za martyrium. — Gledajte, Crkva i znanost imaju isti cilj: Boga. Jedni do njega dolaze putem čašćenja Boga i putem karitasa, drugi putem duhovnog istraživanja i moralnog života. Jedne i druge ugrožava skepsa i sofistika u bilo kojem obliku. Crkva je time postala previše politička, ovostrana, a znanost je potonula u materijalizam i u ponore racionalizma. Posljedice su danas očite u kaosu, u paradoksnosti, da, u iskrivljenosti i varci svake moguće vrste.«

23. II. 1934.

»Vrijednost jednog kršćanina uvijek će se odlučiti onda kad on može postati mučenik. Mnogi od vas (katolika) smatraju duhovni život kao besplatnu ulaznicu za ložu u nebu na premijeri s hvalospjevima i tamjanom. Reformacija, taj najveći blagoslov za Katoličku crkvu kojoj je re-

forma bila potrebna, tako je lako i brzo uspjela zbog grube neobrazovanosti klera. Danas je kler, istina, puno studirao, vrlo je izobražen u latinskom, grčkom i u ostalom, ali previše je užurbanosti u svećeničkim konviktima, a premalo odgovornog osobnog života i doživljavanja božanskog kod pojedinca. — Jedno pitanje: Edith Stein ipak je dovoljno upoznala jasno uravnoteženu povezanost skolastike s duhom. Odakle to, da takvo što zapravo uopće ne nalazimo kod sv. Terezije Avilske?»

Ja: »Za onoga koji se nalazi vani to je tajna: svaki pravi skolastik bit će donekle ponešto i mistik, i svaki pravi mistik bit će skolastik.«

On: »Čudno, ona (Edith Stein) gleda, dakle, s brijega jasnoću i širinu horizonta u njegovoj divnoj prozirnosti i prozračnosti, a ujedno ona posjeduje i drugi zaokret, zaokret prema unutra, i perspektivu svoga ja.«

Ja: »Da, u Bogu je to moguće, ali samo u Njemu.«

On: »Kod nje (Edith) sve je potpuno autentično; inače bih rekao da to mora da je izvještačeno i umjetno. No najposlije — u Židovu leži radikalizam i ljubav prema martiriju.«

On je to rekao s obzirom na karmelićanski život Edith Stein i mentalitet tog života.

Nakon što smo dulje vrijeme govorili o Karmelu, razvijala sam mu ideju benediktinstva i opisala svoj osobni stav, koji dobiva svoj adekvatni izražaj u Reguli sv. Benedikta. Bez jednostavnosti, jasnoće, trijeznosti (realizma) nije ni zamisliv moj odnos prema Bogu. Rekla sam da Edith Stein stoji daleko iznad mene i da njezin život za mene može uvijek biti samo neka vrsta ideala i simbola. Na to Husserl uzvрати:

»Vi morate ostati sebi potpuno vjerni u svojem benediktinskom načinu života. Vi nikada ne smijete imati prejaku sklonost prema Karmelu i Edith Stein.«

U taj čas dolazi u sobu Husserlova žena i primijeti: »Pusti sestri Adelgundis neka ima to poštovanje prema Edith Stein, ona neće ići njezinim putem.«

On: »No da, to je poniznost. Dobro, zadržite je. Jer, kad biste jednom došli na to da budete zadovoljni i da ne gledate prema nečem što je iznad Vas, ne biste više bili ponizni, a bez poniznosti ne može se dalje. Darivajte i nadalje ljudima u svijetu ljubav u svojoj benediktinskoj vedrini.«

Zatim smo govorili o askezi. Husserl kaže:

»Srdžba, na primjer, je neka vrsta mržnje. Čuvajmo se je, ona ubija drugoga i mene samog.«

Kasnije je zapitao: »Ne bih li i ja mogao jedanput doći u Beuren?«

Ja: »Dakako, da.«

On: »Ah, ja sam već prestar. Ta ja se više ne mogu obratiti.«

Ja: »To Vi ionako ne morate učiniti; nitko neće takvo što ni očekivati ili pokušati da Vas potakne na konverziju. Vi ste ipak, kao što ste mi sami jednom rekli, u Božjoj milosti. To je ono bitno i savršeno dovoljno.«

On je, naime, nekom zgodom s velikom ozbiljnošću postavio meni čudno pitanje (to mu je zbilja ležalo na srcu):

»Sestro Adelgundis, nisam li i ja u milosti?«

U razgovoru sam nastavila:

»Stanje milosti je ono glavno. U svakom slučaju, u Beurenu bi se radovali Vašem posjetu i izišli Vam ususret s potpunim razumijevanjem. Ugodno bi se osjećali uz beuronski *Pax*.«

On: »To bi bilo lijepo — ali to više neće ići. — Unatoč tome sačuvajte uvijek svoje prijateljske osjećaje prema meni.«

3. V. 1934. Posjet samostanu sv. Liobe

U njemu je živjela želja da me sa svojom suprugom posjeti iz zahvalnosti za moje pismo prigodom njegovog 75. rođendana. Donio je cvijeće. No kao prvo, želio je nešto поближе čuti o redovničkom oblačenju Edith Stein u kölnskom karmelu (svršetkom travnja 1934.). Ja sam im čitala izvještaj, koji mi je poslala jedna od prisutnih (školska savjetnica Maria Merz, danas u Herfordu). Husserl je slušao pažljivo i s nekom predanošću. Od vremena do vremena prekidao me je pitanjima o crkvenim uredbama i običajima. Bilo mu je uistinu drago što Edith Stein cijene i Crkva i Red. Izgledao mi je kao brižni otac čija se kćer udala u novu obitelj. Dodao je, ne bez očinskog ponosa:

»Ne bih rekao da Crkva ima kojeg skolastika po kvaliteti jednaka Edith Stein — hvala Bogu da može i dalje raditi u kölnskom karmelu.«

Primijetila sam da mu je žao što nije bio prisutan kod svečanosti oblačenja u kölnskom karmelu. Rekao je prostodušno:

»No, bio bih valjda smio biti zaručnik otac. Šteta, sestro Adelgundis, što bar Vi niste bili nazočni!«

Kad sam odvratila da ne bih imala novaca za voznu kartu, on je odmah rekao: »Taj bih Vam novac ja vrlo rado dao.« Morala sam onda pokazati slike svete Terezije, da vidi redovničku nošnju. Zadržao je jednu sličicu, a uz to i obred našeg benediktinskog oblačenja i zavjetovanja u samostanu sv. Liobe. Zatim reče: »To ću sasvim pomno proučiti.«

Zatim smo govorili o suvremenim prilikama, osobito o niskoj duhovnoj razini našega vremena. Pritom me je naglo prekinuo ovim riječima:

»Ne, ne, ne možemo o takvim stvarima govoriti ovdje u samostanu. Ovdje vlada drukčiji svijet, svijet za sebe, svijet koji stoji izvan ovoga zlog vremena. Ovdje je kao u nebu.«

Zatim sam mu morala otvoriti ormarić u biblioteci. Pokazao je najveće zanimanje ponajviše za crkvene Oce i odmah je izvukao jedan svezak Augustina. Vidno radostan i ganut, posjetio je kapelicu Presvetog Sakramenta i kor. Poslije toga pošli smo u vrt. Husserl kao da je utonuo u duboke misli, čak se od nas odijelio i vratio tek nakon nekoliko časaka. Iznenada me primi za ruku i upita posebno naglašeno:

»Bavite li se i Vi dušobrižništvom?«

Ja: »Da.«

On: »O, to je dobro. Sad znam, sestro Adelgundis, kamo se moram obratiti kad budem u duši imao briga i tjeskoba. Doći ću u samostan sv. Liobe i Vi ćete me tješiti. Zatim ću sjesti ovdje u vrtu u neki tihi kutak s jednim crkvenim Ocem. Njih, naime, ionako uopće još ne poznajem.«

Časna majka priorica, koju je on do smrti doista štovao, dođe k nama nakratko. Smiješeci se upita je:

»Zar se Vi ne bojite za sestru Adelgundis zbog njenog prijateljstva sa mnom?«

Smijući se bezbrižno, majka priorica otkloni tu misao.

Husserlovi ostadoše oko dva sata. Zatim sam ih otpratila do tramvaja. Oprostili su se trajno pokazujući izraze zahvalnosti za »veliki doživljaj«. Kad sam mu tijekom ovog posjeta govorila o osobitostima karmela, npr. o rešetkama, zastorima i spuštenim koprenama, reče on pola u šali, pola ozbiljno:

»No, zar ne, Vi nećete jednog dana nestati iza rešetke. Ja Vas još trebam.«

31. XII. 1934.

Husserl: »Vaš posjet znači dobar završetak godine.«

Govorio je o pismu sestre Benedikte (Edith Stein), koja je pisala o Duns Skotu, i rekao:

»No, on je mistik, veći mistik od Tome Akvinskog. Danas se Crkva i kler oslobađaju sekularizacije i politizacije u smjeru prave unutrašnjosti. Crkva je dosad izbjegavala Kulturkampf, jer je najprije htjela provesti proces deseularizacije, kako bi bila sigurna za svoje stado.

Što Crkve žele, želim i ja: voditi čovječanstvo prema aeternitas. Moja je zadaća pokušati to filozofijom. Sve što sam do sada napisao, samo su predradovi; to je samo postavljanje metoda. Na žalost, tijekom svoga života čovjek uopće ne prodre do jezgre, do bitnoga. Tako je važno da filozofiju dovedem iz liberalizma i racionalizma natrag do bitnoga, do *istine*. Pitanje o posljednjem bitku, o istini, mora biti predmet svake istinske filozofije. *To je moje životno djelo.*

Ja ću ostati heretik. Kad bih bio 40 godina mlađi, onda bih volio da me Vaša ruka vodi u Crkvu. No gledajte, sad sam već toliko ostario pa, budući da sam sve činio vrlo temeljito, bilo bi mi za svaku pojedinu dogmu potrebno pet godina. Onda možete izračunati, koliko bih još morao ostarjeti da dođem do kraja. Hoćete li, unatoč tome, sačuvati svoje prijateljstvo prema meni?

Gledajte, na mom se piscem i radnom stolu stalno nalaze različita izdanja Novoga zavjeta. I kad sam prije mnogo godina bio jako bolestan, sestra Benedikta (Edith Stein) mi je čitala iz Novog zavjeta, sjeđeci do moga bolesničkog kreveta.«

Ja: »Slobodno me pozovite kad budete bolesni ili kad to bude Vaša posljednja bolest.«

Husserl: »O, to si mogu misliti da ćete Vi biti prisutni kad budem umirao, i čitati mi iz Novog zavjeta, kad se ide u vječnost.«

4. II. 1935.

Jednom je samostan svete Liobe posjetio danski svećenik Messerschmitt, koji nije ni za čim više čeznuo nego da upozna Husserla, budući da je on — taj pastor Messerschmitt — bio oduševljen i dobro upućen fenomenolog. Dovala sam ga Husserlu na filozofski razgovor. Nakon razgovora pozvala nas je gospođa Husserl na čaj — ona je sjala od sreće, i u svojoj radosti zapalila svijeće. Ljubav i srdačnost oboje gosto-

primaca duboko su usrećivali. Bila je tamo i jedna njegova nećakinja, i mene su joj, začudo, predstavili kao »najdražu učenicu ujaka Edmunda«.

18. II. 1935.

Došla sam izravno iz Strašburga (predavanja) i Husserlu donijela pozdrave mons. Beaudina, vjernog starog učenika, koji je katolički svećenik i profesor za katoličku filozofiju na sveučilištu. Na Husserlovu sam želju u Strašburgu potražila i jednog drugog učenika, evangeličkog teologa, profesora Haeringa. Susret s obojicom profesora bio je za me radost.

6. IV. 1935.

Došla sam na duži posjet gospođi Husserl. Njezin je muž trpio od jake glavobolje, što je njegovu licu davalo ispaćen izraz. Zato smo ga pustile samog.

8. IV. 1935.

Posjetila sam Husserla za njegov 76. rođendan. Bio je toliko uzbuđen da su mu se oči zacaklile od suza i jedva je mogao govoriti. U to su se vrijeme neki od prijatelja i učenika već povukli od njega — posljedica neprijateljskog stava prema Židovima u Trećem Reichu. Bio je pun pažnje i zanimanja za moje skorašnje zavjetovanje, 1. svibnja, i rekao kad sam ga svečano pozvala:

»Prije osam dana ne biste me vidjeli tako radosna. Bio sam pun uzbuđenja hoću li zbog najavljenih predavanja u Beču i Pragu moći biti nazočan na taj Vaš svečani dan ili ne, a bilo mi je veoma stalo do toga. Ne, ja bih odgodio predavanja; moram pod svaku cijenu doći na Vaše slavlje. No sad je sve uređeno. Tamo idem tek na jesen.«

Zamolio je da mu protumačim obrad zavjetovanja. Na njegovu želju ostavila sam mu jedan primjerak koji je želio zadržati da ga pomno prouči.

1. V. 1935.

Husserl je sa svojom gospođom na vrijeme došao na svečanost polaganja vječnih zavjeta u samostanu svete Liobe, Günterstal. S mjesta koja su sami odabrali mogli su sve dobro vidjeti i pratili su sveti čin — kako mi je bilo rečeno — s najvećim zanimanjem i najdubljom pobožnošću. Pošto je završilo slavlje, koje je trajalo dva i pol sata, pozvali su me u knjižnicu gdje su me oboje potreseni i ganuti pozdravili i željeli mi sreću, Husserl sve do suza. On mi je poklonio svoju veliku fotografiju s potpisom, a njegova gospođa divnu rascvalu kalu (vrst sobnog cvijeća, op. pr.). Najedanput se on uhvati za srce, uhvatila ga je vrtoglavica, i imali smo prilično muke da ga čašom vina opet osvježimo. Uz svoj fini smiješak samo je prošaptao: »Previše sam se radovao, bilo je prelijepo.« Tada nam se pridružila i moja prijateljica, dr. med.

Käthe Litauer iz Leipziga, i mi smo ispratili bračni par Husserl dolje kroz vrt. S velikim strahopočitanjem i radošću promatrao je on svoju učenicu s kukuljicom i vijencem.

4. IX. 1935.

Husserl: »Sto je čestitost srca u religiji, to je intelektualno poštenje u filozofiji. Čitavog svog života borio sam se za to poštenje, upravo rvaao, i kad su drugi već odavno bili zadovoljni, ja sam se uvijek nanovo pitao i ispitivao, ne krije li se u pozadini bilo kakav privid ili nedostatak otvorenosti. Čitav moj rad, još i danas, samo je to da uvijek nanovo pitam i tražim, jer je sve što ustvrdim relativno. Treba imati hrabrosti da nešto što sam još jučer spoznao kao istinito, a danas uvidio kao zabludu, da to sada kao takvo priznam i izreknem. Ovdje nema ništa apsolutno. Rekao sam to jednog prije mnogo godina svom učeniku ocu franjevcu Pacifusu. On je bio vrlo razborit i u filozofiji išao sa mnom, ali samo do određene točke. Onda više nije imao hrabrosti okrenuti se i nešto označiti kao zabludu. Za njega i u filozofiji vrijedi samo apsolutno. Tu se razilaze naši putovi. Ispunja me dubokom žalošću što me ljudi slabo razumiju (te je riječi Husserl izgovorio vrlo ozbiljno i naglašeno, gotovo uzbuđeno). Nitko me ne slijedi nakon velikog zaokreta u mojoj filozofiji, poslije mojeg unutrašnjeg obrata. Kad je 1901. izišlo djelo »Logische Untersuchungen«, bilo je ono samo skroman rad početnika, a danas sude Husserla po tim »logičkim istraživanjima«. Nakon što sam to djelo izdao, nisam godinama pravo znao do čega će to dovesti. Meni samom nije bilo jasno, a sad je eto nesreća htjela da svi ljudi zastaju kod te knjige. A to je bio samo put koji je bio nužan. I Edith Stein me slijedila samo do 1917. . . Nisu me slijedili ni Jaspers, ni Koiré. Čak se tvrdi da sam se povukao na Kanta. Tako me, eto, ljudi krivo shvaćaju! Primijetilo se, naime, da je moja fenomenologija jedina filozofija koja ima veze i sa skolastikom. Jer, mnogi su teolozi studirali moja »logička istraživanja« — ali, na žalost, ne i kasnija djela — pa se tvrdilo da sam se ja najprije okrenuo prema religioznom, a onda opet pao u nevjeru! Unatoč svemu, nekad sam vjerovao — danas je to više nego vjerovanje, danas je to znanje — da je upravo moja fenomenologija i samo ona *ta* filozofija koju bi Crkva mogla upotrijebiti, jer ona ide zajedno s tomizmom i tomističku filozofiju vodi dalje. Zašto se Crkva ukočeno drži tomizma? Ako je Crkva živa, mora se razvijati dalje i u fenomenologiji. Božja riječ je uvijek ista, vječna, no filozofska interpretacija je ovisna o konkretnim živim ljudima nekog vremena. Ona je, dakle, relativna. Promislite, Toma je imao iza sebe velikog poganina Aristotela, na njemu je gradio. Toma je sam bio takva razborita i produktivna glava, i sam je samostalno radio dalje. Neotomizam pak je nešto najneproduktivnije što postoji (Husserl posebno nije volio slušati o francuskim neotomistima). Neotomizam ima samo Tomu iza sebe, i zato se ukružuje. Katolička filozofija morala bi jednom to nadrastiti. Ja imam od Boga predanu zadaću, misiju. Moram je ispuniti, zato živim. Trajno i danomice radim dalje i novo, već 35 godina. Nisam imao vremena da rukopise dotjeram za tisak. Kroz četiri godine nisam imao nijednog učenika, osim Fincka, kod kojega bih se mogao izgovoriti. Tada

mi je razgovor bio jednostavno nemoguć. Trpio sam zbog toga, ali nije išlo. A sada, kad nakon 70 godina (života), sada 76, nemam kruga učenika ni mogućnosti da poučavam, manjka mi škola koja bi htjela moje misli nastaviti i publicirati. Proroci su Božja usta. Sasvim izravno. Prorok nije učitelj, on ne radi. On nema zadaću u običnom smislu.»

Ja sam odvrtila: »Ali i prorok je čovjek. I kroz njega prolazi Božji nalog. Zbunjen osjeća svoju ljudsku slabost (Jeremija) i prima očišćenje (Izaija), jer u njemu djeluje i narav, a ne samo poziv i milost. On može zadaću prihvatiti ili se pred njom zatvoriti. Vi ste prorok, gospodine tajni savjetniče, jer Vi imate nešto reći ovom vremenu. Vi imate misiju za ljude.«

(Husserl odbija tu misao, jer to ne dopušta njegova poniznost.)

Husserl: »Moja je misija samo znanost. Njome želim služiti jednoj i drugoj kršćanskoj vjeroispovijesti. Možda će netko kasnije uvidjeti da sam nekoć *morao* mijenjati smjer svojim mislima, da sam *tako* ostao sebi vjeran.

Moji se učenici dijele na dvije skupine — jedni, to su jarci, drugi, to su ovce. Jarci, to su oni koji me ovako žele vidjeti — religioznog, konfesionalnog kao što su i oni, ali me ne žele vidjeti konačno slobodnog, nesputanog, objektivnog, istinoljubivog, iskrenog. Ovce — ja se s njima izvrsno razumijem bili oni strogi katolici ili protestanti — to su oni koji mi na religioznom polju priznaju pravo na slobodnu osobnost te me prihvaćaju i cijene takvog kakav jesam. Zato se uvijek i već tako dugo s njima izvrsno slažem.

Naše prijateljstvo, sestro Adelgundis, nije u ovih mnogo godina od 1916. nikada napuklo, jer nikada niste na religioznom području na mene pravili pritisak.«

Tijekom daljnjeg razgovora rekao je o Wilhelmu von Humboldt u i o starijem Goetheu:

»Oni su tada odabrali tako divan način da govore o stvarima, naime, duboko i umno, ali ne preduboko i znanstveno. Bio je to fin način filozofiranja, ali ne filozofija u strogom smislu. Na koncu konca, ekspresionizam u najljepšem smislu. Danas uopće više nema pravog duhovnog načina i metode, sve se gradi na osjećajima, nagonima i dojmovima, mimo umskih razloga.«

Ja: »Pascal ima još nešto što stoji između osjećaja i ratio, što on naziva 'logique du coeur'.«

Husserl: »Da, to je nešto vrlo dobro: promatrati i prosuđivati stvari ne hladnim umom, nego na miran, jasan, srcu srodan način (što, uostalom, nije osjećaj).«

Na kraju dođe gospođa Husserl k nama u radnu sobu i nabaci pitanje o ubojstvu tiranina (Hitler). Dulje smo vrijeme diskutirali utroje. Najposlije reč Husserl jednostavno i čvrsto:

»Smatram sebe toliko pristojnim čovjekom da u odlučujućem trenu bez daljnega činim ono pravo.«

Prosinac 1935.

Bila sam jedan sat kod Husserlovih. Govorili su vrlo živahno i s radošću o gostoprимstvu i o velikom razumijevanju na koje su naišli pri-

godom predavanja u Pragu. Tada sam ostala sama s učiteljem. Kad sam kanila poći, poče on filozofirati i — dok smo pri tom cijelo vrijeme stajali — govorio je o svojoj filozofiji, bar 45 minuta. Pri tom je na kraju dao kratku i jasnu formulaciju:

»Život čovjeka nije ništa drugo nego put k Bogu. Ja pokušavam taj cilj dostići bez teoloških dokaza, metoda i oslonaca, naime, stići k *Bogu bez Boga*. Moram u svom znanstvenom biću Boga takoreći eliminirati, da bih prokrčio put do Boga *onim* ljudima koji nemaju kao Vi sigurnosti vjere po Crkvi. Znam da bi takav moj postupak za me mogao biti pogibeljan, kad sam ne bih bio čovjek duboko s Bogom povezan i kršćanin-vjernik.«

U zimskim mjesecima godine 1936. Husserl je teško obolio. Dobio je ne bezopasnu upalu porebrice. Oporavljao se prilično polako. Budući da sam zbog predavanja čitavu zimu bila na putovanjima, vidjela sam ga ponovno tek na njegov 77. rođendan, 8. travnja 1936.

Izgledao je veoma bolestan, ali je živahno i sav sjajeći primio moje čestitke i povikao, zapravo i prije nego što sam mogla doći do riječi, gotovo s mladenačkim oduševljenjem kakvo se budi kad se čovjek nečemu unaprijed raduje:

»Vi morate s nama u Rapallo, putujemo za 8 dana, liječnik mi je kao uvjet za oporavak preporučio južne krajeve. Zamolite svoju majku prioricu da Vam dadne dopuštenje za to putovanje. Potrebna mi je njegovateljica i učenica s kojom bih mogao razgovarati. Iznajmili smo malen namješten stan. Sa mnom idu moja supruga i Elly (Husserlova kćerka), a kuhat će naša dobra Josephina (vjerna dugogodišnja kućna pomoćnica, njegovateljica gospođe Husserl i gotovo obiteljski prijatelj). Želio bih da to budu divni dani i neizmjereno se veselim tim tjednima. Ali Vi morate s nama.«

15. IV. 1936.

Otputovala sam s Elly preko Gothardta u Milano. 16. i 17. travnja temeljito smo razgledale Milano i Paviu (Certosa). 17., kasno navečer, stigle smo u *Rapallo*.

18. IV. 1936.

Elly i ja zaposjele smo staromodno namješteni stan u prizemlju (6 soba) u Via Dante, koji je gledao na sjever i koji je, za to doba godine, bio prilično hladan. U vrtu i na ulici pred kućom rastle su palme. Pokušale smo stan preurediti da malo više odiše osobnijom i domaćom klimom, i pripraviti ga u svemu da one kojima je potreban odmor primi i udobno smjesti, prema njihovu ukusu. U 12 sati stigoše gospodin i gospođa Husserl. Elly i ja išle smo pred njih. Husserl je izgledao umoran, ali je radost ponovnog susreta prekrila sve drugo. Poslije ručka u jednom pansionu (domaćinstvo se još nije uhodalo), išla sam ja sama s njim polako, uz blistav sjaj proljetnog sunca, prema našem domu u Via Dante. Pod jednom velikom palmom u blizini kuće, ali još uvijek na kolniku, on je zastao kao izgubljen u duboku razmišljanju. Morala

sam ga povući na pješački pločnik, a on od svega toga ništa nije primjećivao. Pažljivo je promatrao palmu i nabrajao pojedinih njezina oblika i njezina bića. Tada je počeo govoriti o kulturi i prirodi, da prirode zapravo u čistom obliku nigdje više nema.

Navečer šetnja uz more. Husserl je hodao polako i umorno, oslanjajući se na svoju ruku, ali pun tihe radosti.

19. IV. 1936.

Poslije podne nakon čaja (nedjelja) pošli smo oboje opet u vrt Cassina, divno uređenim parkom odmarališta u Rapallu, koji se protezao uz morskobalu djelomično dolje na rubu stijena, a djelomično uz brijeg. Budući da još nije bila »sezona«, na izvanredan način uživali u tišini i u tome što još nije bilo uobičajenih posjetilaca. Husserl se posebno radovao susretima s morem na osami i u tihim, skrivenim mjestascima s pogledom na plavo more u stijenama. Meki i blagi južni zrak, kao i radost zbog nasmijanog krajolika prirodom, učinilo da smo oboje bili sasvim obijesni.

Navečer poslije večere u Via Dante razgovori s Husserlom, njegovom gospođom i kćerkom o Crkvi i pobožnosti.

20. IV. 1936.

Kišan dan. Razgovor o Scheleru i Heideggeru.

Husserl: »Ja sam samo otac fenomenologije. Misle (neoskolastika) da sam se zaustavio. Pri tome, ja poznajem od neoskolastika u originalu — to ne smijete nikome reći — samo rad 'De veritate' koji je prevela Edith Stein, ali sam ga opet stavio na stranu, jer ne smijem ići drugim putem osim svojim. Godine su mi bile potrebne da uvidim da sam bio vođen. Ja zapravo nisam nikad studirao filozofiju, već matematiku i prirodne znanosti. Pred Apsolutnim i pred Objavom isto se tako malo zaustavljam kao i skolastika.«

Uz čaj govorio je o svom radu, to jest o onome čime se toga časa bavio. On je to nazivao »predstupanj mom životnom djelu«. Bez prestantka je radio na tome, od jutra do mraka, ne svetkujući ni nedjelje ni blagdana. Složili smo se u tome da je to krivo.

Poslije čaja šetnja s Husserlom, koji je nesigurno stajao na nogama i dopuštao da ga vodim. Žalosan je rekao:

»Izgubio sam svoju domovinu, odbačen sam. Prava filozofija je isto što i religiozno uranjanje u se.«

Govorili smo o Guardiniju, čiju knjigu o Dostojevskom on vrlo cijeni. Guardini spada među one kršćanske pisce koje on poštuje i s kojima osjeća unutrašnju srodnost. Njegovu knjigu »Der Herr« čitao je s velikim zanimanjem. Teodora Haeckera, naprotiv, oštro odbija. Poslije večere rasprava o pojmu genija. Husserl drži da je i duh koji razara genij, no mnogim svecima poriče genijalnost. U njemu se probudio pravi otpor koji me to više začudio što je poslije podne sam izjavio da bi vrlo rado jednom čitao dobro napisan život svetaca. Na njegovu molbu dala sam mu »Byzantinisches Christentum« od Huga Balla, koje stoji visoko iznad razine mnogih hagiografija.

21. IV. 1936.

Kad sam se ujutro, kao i uvijek, vratila iz crkve, došao mi je u vrtu Husserl u susret i rekao:

»Sjedio sam na suncu i čitao Novi zavjet.«

Pritom mi je pokazao primjerak Novog zavjeta svoga poginulog sina Wolfganga. Smiješeci se dodao je:

»Imao sam, dakle, dvostruko sunce.«

Kod večere razgovor o inkviziciji, o redovništvu, o Ignaciju Loyolskom. Debata o knjizi Huga Balla. Husserl, komu je životni ideal stoičko mudro držanje mjere, najoštrije odbija neumjerenu tvrdoću i vatreni bespoštedni rigorizam bizantinskih mučenika.

23. IV. 1936.

Prije stola šetnja s Husserlom uz more. Navečer razgovor o konverziji.

26. IV. 1936.

Kod čaja *Husserl* je bio uznemiren, bespomoćan. Trpio je od prejakog svjetla i od hladnoće, što u ovoj čudnoj zemlji zajedno vladaju. Nakon nekoliko trenutaka — drugi su bili poustajali — upozorio me je na jako sunčevo izjarivanje, koje je do njega dolazilo odbijajući se od lišća nekog grma u vrtu.

»Svi se listovi sjaje i svijetle, a ipak je to svjetlo različito: zagasito i bez oštine, ili sjajno i bliješće.«

S gospođom Husserl navečer šetnja u Zoagli. Razgovor o ispovijedi, milosti, simbolici, kršćanskom etosu. Njezin intelektualizam podiže nenadvladiv zid između mene i nje. Kod večere, kod koje je Husserl na našu veliku radost izvrsno jeo, bio je on veoma raspoložen. Valjda mu je duševno i fizički raspoloženje promijenilo to što smo mu kupili tamne naočale. Iscrпно je pripovijedao o svom učitelju Franzu Brentanu. Taj se, istina, kao svećenik oženio, ali je u svojoj unutrašnjosti ostao toliko katolik i svećenik da je jednog dana fizički nasrnuo na Husserla, kad je ovaj tvrdio da je kult svetaca idolopoklonstvo. S pristankom Brentana Husserl je na sveučilištu držao niz predavanja o Lotzeovim dokazima za Božju opstojnost. Aristotel i Toma bili su jedini filozofi koje je Brentano, osim sebe, smatrao vrijednima. Husserl je uvijek novo uvjeravao da on tako cijeni Guardinija. Danas je tvrdio da se Guardini u knjizi »*Spiegel und Gleichnis*«, koju sam mu ja dala, doslovno pridružio Hedvigi Conrad-Martius. Teodora Haeckera opet je odbacio kao nestvaraoca, u svakom slučaju, on ga ne zanima tako kao Guardini. Dok uzima svoje tablete, reče u šali:

»Fechner je običavao reći o dogmama da su one kao tablete. Ako ih ne zgrizemo, daju se lakše progutati i koriste, a ako ih zgrizemo, gorke su!«

Na Ellynu želju čitala sam kod večere jednu uskrсну homiliju Grigura Velikog, a Elly zatim drugu. Husserl je rado i pažljivo slušao, a zatim primijetio, da mu ja moram jednom učiniti to veselje i održati

propovijed! Više puta je u to vrijeme iznio tu čudnu želju, da bih morala za njega održati sat za duhovnu pobudu. Kako se ja na to nisam obazirala, bio je vidljivo razočaran.

Te smo večeri još dulje vrijeme govorili o simbolizmu i o historijskom i genetičkom tumačenju Biblije. Husserl nam je zatim dugo (do 11 sati) tumačio neke misli o statičkoj eshatologiji naše Zemlje, kako je on to nazivao:

»Konačnost, odijeljena od Boga (Beskonačnosti), teži natrag prema Beskonačnosti. Milost je Božja sloboda.«

Husserl se zauzima za mišljenje da se čovjek približava svom Bogu, Beskonačnom, samo trajnim hrvanjem. To se praktički zbiva neovisno o milosti. Istina, čovjeku je, dakle, potreban Bog, ali i Bogu su potrebni svijet i čovjek. Ja sam protuslovila. Te večeri rastali smo se u kasni sat, a da nismo našli rješenja i da se nismo složili. Bili smo ponešto potišteni i zabrinuti što se nismo mogli naći zajedno.

I. V. 1936.

Navečer smo slavili rastanak. Husserl je divno govorio o ljubavi. Kad smo se rastajali, rekao je srdačno:

»Ostanite ovako veseli i vedri — nemojte nikada postati konvencionalni.«

(U slijedećem broju: *Posljednje godine Husserlova života*)